

ՇԻՐԱԿԱՎԱՆԻ 862 թ. ԵԿԵՂԵՑԱԿԱՆ ԺՈՂՈՎՐ

9-րդ դարում Հայաստանի աշխարհիկ և հոգևոր իշխանությունների փոխհարաբերությունների հանգույցում առանձնակի հետաքրքրական է ներկայացնել Շիրակավանի եկեղեցական ժողովի, ինչպես նաև հայ-բյուզանդական եկեղեցական հարաբերությունների ուսումնասիրությունը: Դրանցում առնձնահատուկ տեղ է զբաղեցնում Հայոց կաթողիկոս Զաքարիա Ա Ձազեցուն (855-877) Կ. Պոլսի պատրիարք Փոտի (858-867, 877-886) հղած նամակը:

Պատրիարքը 9-րդ դարի երկրորդ կեսին նվիրվում է հայերին «դարձի» բերելու գործին: Հայոց և հունադավան եկեղեցիների միության խնդրի շուրջ շուտով սկսվում է նամակագրություն նրա ու Զաքարիա Ա Ձազեցու միջև: Նամակագիրներն արծարծում էին Քաղկեդոնի 451 թ. ժողովի՝ Քրիստոսի միաբնակությանն ու երկաբնակությանն առնչվող հարցերը: Առանձնակի կարևորություն ունի Հայոց կաթողիկոսին պատրիարքի հղած նամակը, որը մեզ է հասել միայն հայերեն, իսկ հունարեն բնագիրը ցարդ հայտնի չէ¹:

¹ Այն հատվածաբար և թարգմանություններով հրատարակվել է մի քանի անգամ: Առաջին անգամ լույս է տեսել Ա. Մայի կողմից, 1844 թ. (տե՛ս Mai A., *Spilegium Romanum* X, Romae, 1844), ապա տեղ է գտել Մինիեի նշանավոր Հունական հայրաբանության շարքում (տե՛ս *Patrologie cursus completus. Series graece*, ed. J. Migne, 102, c. 703-714): Այնուհետև 19-րդ հարյուրամյակի վերջում այն Ն. Մառի և Ա. Պապադոպուլո-Կերամեվսի աշխատասիրությամբ հրատարակվեց Սանկտ-Պետերբուրգում ռուսերեն թարգմանությամբ հանդերձ (տե՛ս *Фотия Архиепископа Константинопольского, О гробе Господа нашего Иисуса Христа и другие малые его творения на греческом и армянском языке, изданные и передисловием А. И. Пападопуло-Керамевсом и переведенные Г. С. Дестунисом и Н. Я. Марром, Православный Палестинский Сборник, 31-й выпуск, С. Петербург, 1892, с. 179-226*): Այս հրատարակությունը նշանակալից է այն բանով, որ նրա մեջ օգտագործվել է Երուսաղեմի Մատենադարանի թիվ 633

Հայկական աղբյուրներում՝ Վարդան վարդապետի աշխատությունում և Փոտի՝ Աշոտ իշխանաց իշխան Բագրատունուն ու Զաքարիա Ա Ձագեցուն ուղղած նամակի հիշատակարանում, պատրիարքի նամակի գրության թվականի վերաբերյալ պահպանված հիշատակությունները համերաշխ չեն:

Համաձայն Վարդան պատմիչի՝ Փոտ պատրիարքը հայոց 318 թ.¹ Հայոց իշխանաց իշխան Աշոտ Բագրատունու մոտ է ուղարկում Նիկիայի Հովհան² մետրոպոլիտին. «որ ունէր թուղթ

ձեռագիրը, քայց այն ես լիակատար չէ: Փոտի նամակի ամբողջական տեքստը հրատարակել է Ներսես Աղիկյանը (տե՛ս Թուղթ Փոտայ Պատրիարքի առ Զաքարիա Կաթողիկոսի Հայոց Մեծաց, - Հանդես Ամսօրեայ, Վիեննա, 1968, թիւ 1-3, պն., 65-100: Նույնի թիւ 4-6, պն. 129-156): Այս կապակցությամբ սույն նամակի հրատարակիչ Պ. Տեր-Պողոսյանը ծանուցում է դեռես 1935 թ. Ն. Աղիկյանի կողմից Երևանի Մատենադարանի թիվ 500 ձեռագրի մանրաժապավենը ստանալու և Վիեննայի Մխիթարյան Մատենադարանի թիվ 623 և 731 ձեռագրի ու Ն. Մաթի հրատարակած բնագրերի հետ համեմատելու և նոր լիարժեք բնագիր պատրաստելու մասին: Հարկ է նշել նաև, որ Ն. Աղիկյանի տեքստը հրատարակվեց Պ. Տեր-Պողոսյանի կողմից բնագրային որոշ շտկումներ կատարելուց հետո (տե՛ս Հանդես Ամսօրեայ, - Վիեննա, 1968, թիւ 1-3, պն. 61-64):

¹ Պատմիչի հիշատակած հայոց 318 թ. համապատասխանում է 869-870 թթ.: Մակայն, այս թվականը հավաստի չէ: Քանզի Փոտն այդ ժամանակ աթոռանկ էր արվել: Տե՛ս Ադոնց Ն., Վասիլ Հայագև (Մեծագործ կայսր 867-868), - Երկեր, Ե., 2006, հ. Ա, էջ 421:

² Կ. Պոլսի պատրիարքի նամակաբերի վերաբերյալ հիշատակությունները համերաշխ չեն: Վարդան Վարդապետն իբրև նամակաբեր հիշատակում է Թրակիայի Նիկե քաղաքի արքեպիսկոպոս Հովհանիս (տե՛ս Հաւաքումն պատմութեան Վարդանայ վարդապետի, լուսաբանեալ աշխատասիրութեամբ Ղ. Ալիշանի (այսուհետև՝ Վարդան վարդապետ), Վենետիկ, 1862, էջ 82): Մակայն Փոտի նամակի հիշատակարանում պատրիարքի նամակաբերը՝ Նիկիայի արքեպիսկոպոս Վահանն է՝ (Յե՛ս Աղիկյան Ն., Վահանայ Նիկիայ Եպիսկոպոսի Բանք, - Հանդես Ամսօրեայ, Վենետիկ, 1968, թիւ 7-9, պն. 257-258): Այդուհանդերձ, նախապատվությունը տրվել է Վարդան վարդապետի հիշատակությանը, քանզի այն նույնական է Փոտի՝ հայերին ուղղված հունարեն նամակներից մեկի բովանդակությանը (տե՛ս Darrouze's J. Deux lettres inédites de Photius aux Arméniens, Revue des études Byzantines, t. XXIX, Paris, 1971, p. 140. Юзбашев К., Армянские государства эпохи Багратидов и Византия IX - XI вв., М., 1988, с. 261-262):

առ Զաքարիա պատասխանի հարցմանն, թե վասն է՞ր եղն չորրորդ ժողովն¹:

Համաձայն Փոտի նամակի հիշատակարանի. «ՅԺԱ. թուականութեանն Հայոց առաքեաց Փոտ Կոստանդնուպոլսի հայրապետն զՎահան Նիկիոյ արքեպիսկոպոս ի Հայս առ Զաքարիա Հայոց մեծաց կաթողիկոս վասն հաւատոյ միաբանութեան: Իսկ Զաքարիա Հայոց կաթողիկոս արար ժողով ի Շիրակաւան եպիսկոպոսաց բազմաց եւ կրանաւորաց, առաջի Աշոտոյ Հայոց սպարապետին, քանզի անդ նստէր ի բանակի ազատակոյտ զաւրաւք իւրովք, զոր գումարեալ էր վասն հիւսիսական կողմանց ապստամբութեան: Անդ էր եւ Նանան ասորի, սարկաւազ մեծ եւ հոջակեալ վվդիսովոս, իսկ ի յայն ի ժողովին խաւսեցաւ զբանս զայսոսիկ Վահան Նիկիոյ եպիսկոպոսն»²: Հայոց ՅԺԱ թ. ընդգրկում է 862 թ. ապրիլի 25-ից 863 թ. ապրիլի 24-ն ընկած ժամանակահատվածը, այսինքն՝ Փոտի պատրիարքության (858-867 թթ.) առաջին շրջանը: Մ. Օրմանյանը վերոհիշյալ նամակի գրության ժամանակաշրջան է դիտել 864-867 թթ.³, որը, սակայն, չի փաստվում սկզբնաղբյուրների տվյալներով:

Այսպիսով, Փոտի նամակի գրության թվականը ճշգրտվում է այդ նամակի հիշատակարանով: Բացի այդ, 862 թ. ստույգ լինելն ամրապնդվում է Շիրակավանի ժողովի գումարման ժամանակ Աշոտ Բագրատունու՝ Հայոց սպարապետ լինելու իրողությամբ: Իրավամբ, մինչև 862 թ. Աշոտ Բագրատունին զբաղեցնում էր Հայոց սպարապետի պաշտոնը, որն այդ թվականին նա վտխանցեց իր եղբորը՝ Աբասին⁴:

Զաքարիա Ձագեցուն ուղղված նամակը վերնագրված է «Թուղթ Փոտայ պատրիարքի առ Զաքարիա Կաթողիկոս Հայոց

¹ Վարդան վարդապետ, նույն տեղում:

² Մայր ցուցակ հայերեն Ձեռագրաց Սատենադարանին Մխիթարեանց ի Վենետիկ, հ. երկրորդ, յօրինեց Հ. Բարսեղ Վ. Մարգիսեան, Վենետիկ, 1924, էջ 1311, Ալիսեան Ն., Վահանայ Նիկիայ Եպիսկոպոսի Բանք, նույն տեղում:

³ Օրմանեան Մ., Ազգապատում, Ե., 2001, հ. Ա, էջ 1136:

⁴ Юзбашян К., цит. աշխ., էջ 262:

Մեծաց, վասն երկու միաւորեալ բնութեանցն մի անձնաւորութիւն գոյոյ տեսնուն մերոյ Յիսուսի Քրիստոսի, եւ վասն ճշմարտախոհութեան ժողովոյ սուրբ Հարցն որ ի Քաղկեդոն¹: Նամակը սկսում է կաթողիկոսին ուղղված երկարաշունչ գովեստներով:

Նամակից իրազեկվում ենք, որ այն պատասխանն է՝ Հայոց կաթողիկոսի մինչ այդ Փոտին ուղղած նամակի: Թէն այն չի պահպանվել, սակայն այդ մասին վկայություն կա Փոտի նամակում: Վերջինից պարզ է դառնում, որ Հայոց կաթողիկոսը մերժողական դիրքորոշում է ունեցել Քաղկեդոնի ժողովի վերաբերյալ. «...վասն որոյ գրեալ էիք (Զաքարիա կաթողիկոս - Մ. Գ.) յաղագս ժողովոյն Քաղկեդոնի, թէ Կեղակարծութիւն եւ երկբայութիւն ունիմք ի համբաւոց ուստեք կարծեալ զնա հակառակ գոյ ճշմարտութեան»²: Փաստորեն, հերքվում է Մ. Չամչյանի այն պնդումը, թէ Հայոց հայրապետը տեղյակ չի եղել Քաղկեդոնի կանոններին և միայն Փոտի նամակից հետո է, որ իրազեկվել է դրանց մասին³: Դա անհավանական է նաև այն պատճառով, որ Քաղկեդոնի ժողովը, կայացման օրվանից սկսած, բոլորն քննարկման առարկա էր քրիստոնյա աշխարհում, որից դարեր շարունակ անմասն չմնաց նաև Հայոց եկեղեցին:

Պատրիարքը Զաքարիա կաթողիկոսին ուղղած նամակում անդրադառնում է ուղղափառության և հերետիկոսության միջև հայերի ցուցաբերած տատանումներին: Ի մասնավորի, նա նշում է, որ մինչև Ներսես Բ Աշտարակեցի (548-557 թթ.) կաթողիկոսի կողմից հրավիրված Դվինի (554 թ.) երկրորդ ժողովը, հայերն ընդունում էին Քաղկեդոնի ժողովի որոշումները⁴: Փոտի նամակում հայերի, մինչ Դվինի ժողովը, Քաղկեդոնի ժողովի որոշումների ընդունումը փաստվում է հետևյալ կերպ. «Բայց հակառակութիւն

¹ Ալիկեան Ն., Թուրք Փոստայ պատրիարք առ Զաքարիա Կաթողիկոս Հայոց Մեծաց (այսուհետև՝ Թուրք Փոստայ), - Հանդէս ամսօրեայ, Վենետիկ, 1968, թիւ 1-3, պն. 65 - 66:

² Նույն տեղում, պն. 67 - 68:

³ Չամչյանց Մ., Հայոց պատմություն, Ե., 1984, հ. Բ, էջ 685:

⁴ Թուրք Փոստայ, նույն տեղում:

վասն ժողովոյն ի Հայք ինչ ոչ գոյր. այլ ամենեքեան ընդունէին զԺողովն մինչեւ ի ժողովն Դունայ. որ լինին ամենայն ամբ 2 եւ Դ. (84 - Մ. Գ.) յերկրորդ ամէն Մարկիանոսի կայսեր մինչեւ ցտասներորդ ամն Յուստիանոսի, եւ մինչեւ ցվեցերորդ ամն Ներսէսի կաթողիկոսի, որ յԱշտարակացն էր. որ արար զժողով ի Դուին, ի սկզբան թագաւորելոյն Հայոց Պարսից. եւ ի չորեքտասաներորդ ամին Խոսրովու Պարսից արքային...»¹:

Վտրդան պատմիչի աշխատությունը որոշ պարզություն է մտցնում Փոտի տեղեկությունների մեջ: Պատրիարքի նամակում նշված 27-ի (84) փոխարեն Վարդանը հիշատակում է Հայոց 104 թ.² այսինքն՝ ԸԴ:

Փոտի նամակի այս հատվածը սրբագրվում է հայերեն մեկ այլ սկզբնաղբյուրի միջոցով: Հովհաննես Գ Օձնեցուն (717-728 թթ.) վերագրվող «Մակս ժողովոց որ եղեն ի Հայք» գրության համաձայն, Փոտի նամակում նշված «Ի սկզբան թագաւորելոյն Հայոցի» փոխարեն կարդում ենք. «Ի սկզբան թուականութեանս Հայոց, Վեցերորդ ժողով արար Տէր Ներսէս ի Դունի, ի չորրորդ ամի կաթողիկոսութեան իւրոյ, եւ ի ԻԴ. ամի թագաւորութեանն Խոսրովու արքային Պարսից. եւ ի ԺԴ ամի Յուստիանոսի կայսեր»³:

Դվինի վերոհիշյալ եկեղեցական ժողովի և հարակից հարցերի վերաբերյալ հետաքրքիր տեղեկություններ ենք հանդիպում նաև «Հայ քաղկեդոնական երկը վաղ միջնադարյան հայոց եկեղեցու պատմության կարևոր սկզբնաղբյուր» (*"Narratio de rebus Armeniae"*) երկում⁴: Համաձայն երկի՝ «Երբ Ներշապուռ եպիսկոպոսը այդ հայտնեց Ներսէս կաթողիկոսին, որն Աշտարակից էր և ուրիշ եպիսկոպոսների և ազատների, որոշվեց մեծ ժողով գումա-

¹ Նույն տեղում, այն., 67-68:

² Վարդան վարդապետ, էջ 84:

³ Գիրք թղթոց, Թիֆլիս, 1901, էջ 221:

⁴ Փոտ պատրիարքի նամակի և *"Narratio de rebus Armeniae"* երկի սկզբնաղբյուրների մասին առավել մանրամասն տե՛ս Մելիքյան Կ., *"Narratio de rebus Armeniae"* Հայ - քաղկեդոնական երկը վաղ միջնադարյան հայոց եկեղեցու պատմության կարևոր սկզբնաղբյուր, Ե., 2007:

րել Դվին քաղաքում նույն այս Ներսես կաթողիկոսի քսաներորդ տարում, Հուստինիանոս կայսեր ԺԳ (13) տարում, և Պարսից Խոսրով արքայի ԻԴ (24) տարում, Յիստբուզիտի նահատակության տարում, Հայոց թվականության սկզբում, այն ժամանակ, երբ նգովեցին Քաղկեդոնի սուրբ ժողովը որպես նեստորական ըստ Աբդիշոյի գրության, որովհետև այդ (նույն) տարում թարգմանեցին Աբդիշոյի կողմից բերված վերոհիշյալ գրությունները, որոնք գրվել էին Տիմոթեոսի և ասորի Ֆիլիքսի կողմից և որոնք ուղղված էին Քաղկեդոնի ժողովի և նրանց դեմ, ովքեր ի վերա Քրիստոսի, մեր աստուծո խոստովանում էին երկու բնություն...»¹:

Հայերի կողմից Քաղկեդոնի ժողովի մշակած սկզբունքներն ընդունելու մասին Փոտի նամակի հաջորդ դրվագը վերաբերում է Վարդան Մամիկոնյանի (Կարմիր Վարդան) գլխավորությամբ 571-572 թթ. Պարսկաստանի դեմ բարձրացրած ապստամբության անհաջողությունից հետո նրա՝ Կ. Պոյիս մեկնելուն ու քաղկեդոնականությանը հարելուն²: Պարսից տիրապետության դեմ Վարդան Մամիկոնյանի գլխավորությամբ բարձրացված ապստամբության և սրան հաջորդող իրադարձությունների մասին որոշ տեղեկություններ ենք քաղում 9-րդ դ. վրացական մի սկզբնաղբյուրից, որի հեղինակ է դիտվել վրաց կաթողիկոս Արսեն Սափարացին: Այս սկզբնաղբյուրը, ի տարբերություն Փոտի նամակի և «Narratio»-ի, որոշ տարբերություններ է պարունակում վերը նշյալ իրադարձությունների մասին. «... խանգարվեց հոգեվորական նոր բոլոր բարի սովորույթն ու կարգը, և որեցոր հաստատվեց չարն, յեպիսկոպոսարանները դարձան կոռուտներ... այս մեծ անպատվությունը չհանդուժեց Վարդան Մամիկոնյանը... և նրա ազգական ուրիշ նախարարները, վորոնց անպատվել էյին, սպանեցին ման պարսիկ Մուրեն մարզպանին՝ նրա տունը կրակի յեն-

¹Բարթիկյան Հ., «Narratio de rebus Armeniae», հունարեն թարգմանությամբ մեզ հասած մի հայ քաղկեդոնական սկզբնաղբյուր, - Հայ - բյուզանդական հետազոտություններ, Ե., 2002, հ. I, էջ 104 - 105:

²Թուդթ Փոտայ, սյն. 69-70:

թարկելով, և ընտանիքով հանդերձ փախուստի դիմեցին դեպի Կոստանդնուպոլիս: Գնալով այնտեղ, նրանք բարյաց[ակամ] ընդունելություն գտան Հուստինիանոս (Բստվինիան) թագավորի կողմից: Մակայն նրանք չմիաբանեցան հույների հետ (բերձենների) հետ. և թագավորը զարմացավ և հարցրեց պատճառը: Յեվ նրանք ասացին, «վոր վեճ յեղավ Քաղկեդոնի ժողովի մասին, վորը մեր վարդապետները չընդունեցին»¹:

Պատրիարքի նամակում Կ. Պոլսի Սուրբ Սոփիայի տաճարի կառուցման թվական է հիշվում է 553 թ., և պնդում է, որ հայերը մասնակցել են Կ. Պոլսի հինգերորդ տիեզերական ժողովին²: Մակայն, իրականում, 553 թ. ոչ թե Սուրբ Սոփիայի տաճարի կառուցման թվականն է, այլն Կ. Պոլսի հինգերորդ տիեզերական ժողովի հրավիրման թիվն է: Հակառակ պատրիարքի պնդմանը, հայերը այս ժողովին չեն մասնակցել: Նրանք մասնակցել են 572 թ. հայ և հույն եպիսկոպոսների միության ժողովին³:

Այս իրադարձությունների շարադրանքը հանդիպում ենք նաև «Հայ-քաղկեդոնական երկը վաղ միջնադարյան հայոց եկեղեցու պատմության կարևոր սկզբնաղբյուր»-ում՝ փաստական ու ժամանակագրական անճշտություններով լեցուն⁴:

Փոտը Զաքարիա հայրապետին ուղղած նամակում անդրադառնում է հայերի կողմից քաղկեդոնականություն ընդունելու մեկ այլ պատմության, որը տեղի է ունեցել դարձյալ Բյուզանդիայի մայրաքաղաքում, այս անգամ Մուշեղ Մամիկոնյանի գլխավորությամբ: Ըստ այսմ Մուշեղ Մամիկոնյանը, երբ բյուզանդական և հայոց զորքերով նվաճեց պարսից Խոսրովի թագավորությունը և ինքը մեծարվելով պարսից թագավորի կողմից՝ ուղարկվեց Բյուզանդիայի Մորիկ (582-602 թթ.) կայսեր մոտ:

¹ Մելիքսեթ-Բեկ Լ., Վրաց աղբյուրները Հայաստանի և հայերի մասին, Է. I (Ե-ԺԲ դար), Ե., 1943, էջ 41 - 42:

² Թուրք Փոտայ, սյն. 69 - 70:

³ Վարդանյան Վ., Հայոց եկեղեցին վաղ միջնադարի քաղաքական խաչռությունում, Վաղարշապատ, 2005, էջ 264, Մելիքյան Վ., նշվ. աշխ., էջ 98:

⁴ Այս մասին մանրամաս տե՛ս Մելիքյան Վ., նշվ. աշխ., էջ 91-100:

Վերջինս հրամայեց ժողով գումարել: Հավաքվեցին 21 հայ եպիսկոպոսներ և գումարեցին վեցերորդ ժողովը և հայերն ընդունեցին Քաղկեդոնի որոշումները Հայոց կաթողիկոս Մովսեսի օրոք¹:

Արսեն Մախարացու հաղորդմամբ՝ այս տեղեկությունները համեմատաբար հանգամանալից են և որոշ իմաստներով ևս հակասում են Փոտի տվյալներին²:

Ըստ Փոտի նամակի՝ հայերը Բյուզանդիայի մայրաքաղաքում քաղկեդոնականությունն ընդունել են նաև 6-րդ դ. վերջերին՝ Մուշեղ Մամիկոնյանի օրոք: Փոտի հավաստմամբ Եզր կաթողիկոսի օրոք (630 - 641 թթ.) հայերը ևս խոստացել են ընդունել Քաղկեդոնի դավանանքը, որին հավատարիմ են մնացել մինչև 726 թ. Մանազկերտի ժողովը³: Նամակագիրը, անդրադառնալով Քաղկեդոնի ժողովին, վերադառնում է ապացուցել, որ այն սկզբունքներն չի տարբերվում նախորդ երեք տիեզերական ժողովներից, ապա կանգ է առնում սրանցից յուրաքանչյուրի պատմությանը⁴:

Այսպիսով, ինչպես տեսանք նամակից արված մեջբերումները, որոնք սրբագրվեցին այլ աղբյուրների հիշատակություններով, փաստում են, որ այն պարունակում է փաստական և ժամանակագրական բազմաթիվ անճշտություններ: Դրանք թույլ են տվել որոշ գիտնականների թերահավատորեն վերաբերվել պատրիարքի՝ նամակի հեղինակ լինելուն: Բելգիացի հայագետ Ժ. Գարիտը, իր հերթին ևս, որոշ տատանումներ ունենալով այս կապակցությամբ, ներկայացրել է Յ. Հերգենտոյթերի կարծիքը, համաձայն որի Փոտի նամակում առկա են բազմաթիվ օտարամոծություններ: Չնայած սրան՝ Ժ. Գարիտը ներկայացնում է նաև Ժ. Լորանի՝ Հերգենտոյթերին հակառակ այն տեսակետը, որով ևս վստահություն է ցուցաբերում Փոտի՝ նամակի հեղինակ լինելուն: Հայագետի ուշադրությունից չի վրիպել նաև մեկ այլ

¹ Թուղթ Փոտայ, նույն տեղում:

² Մելիքսեթ-Բեկ Լ., նշվ. աշխ., էջ 42 - 43:

³ Թուղթ Փոտայ, այն., 69-72:

⁴ Անանեան Պ., Փոտ Պատրիարքի թղթակցութիւնը Հայոց հետ, - Բազմավեպ, Վենետիկ, 1989, թիւ 1-4, էջ 26 - 38:

ուսումնասիրողի՝ Վ. Գրյումելի կարծիքը, որը Փոստի նամակը համարում է իրական գրություն, իսկ նամակում եղած փաստական անճշտությունները վերագրում է ձեռագրերի տարբեր գրիչներին¹:

Փոստի նամակն անմիջական առնչություն ունի Շիրակավանի եկեղեցական ժողովի հետ: Պատմագիտական գրականության մեջ այդ ժողովի գումարման թվականը, հրավիրման նպատակը ինչպես նաև ժողովակիցների և Շիրակավանում «ընդունված կանոնների» վերաբերյալ առկա են տարբեր տեսակետներ:

Շիրակավանի եկեղեցական ժողովի թվականը փաստում է Փոստի նամակի հիշատակարանը, որտեղ այն, ինչպես վերը նշվեց, թվագրված է 862 թ.:

Ինչ վերաբերում է ժողովի հրավիրման նպատակին ապա, հիմք ընդունելով Վարդան պատմիչի հաղորդումը, այն համարվել է Աշոտ Ա Բագրատունուն² թագավոր հռչակելը³: Մինչդեռ, Վ. Հակոբյանի կարծիքով ժողովն առնչվել է հայոց և հունադավան եկեղեցիների դավանաբանական հարցերին⁴: Այս տեսակետը պաշտպանում է նաև Պ. Անանյանը⁵, որը լիովին ընդունելի է:

Համաձայն նամակի հիշատակարանի և Վարդան վարդապետի վկայության՝ եկեղեցական ժողովի մասնակիցների շարքում հիշվում է Նանա ասորի սարկավագը, որը դեռևս Աշոտ Մսակեր Բագրատունու շրջանում հաստատվել էր Հայաստանում և ակտիվորեն մասնակցել է հայ-բյուզանդական եկեղեցա-

¹ Հիշյալ կարծիքների մասին մանրամասն տե՛ս Garrite G., *La Narratio de rebus Armeniae*, édition critique et commentaire, *Corpus Scriptorum, Christianorum, Orientalium*, vol. 132, Louvain, 1952, p. 373-375.

² Մեր կողմից Աշոտ Ա Բագրատունու Հայոց թագավոր դառնալը և Հայոց պետականության վերականգնումը 885 թ.-ով թվագրելը ընդունելի չէ, ուստի առժամանակ զերծ ենք մնում այս կապակցությամբ որևէ տարեթիվ նշելուց:

³ Аракелян Б., Гарян, Е., 1951, с. 85.

⁴ Հակոբյան Վ., Մանր ժամանակագրություններ XIII-XVIII դդ., հ. II, Ե., 1956, էջ 160:

⁵ Անանեան Պ., Փոստ Պատրիարքի թղթակցութիւնը Հայոց հետ, նույն տեղում, էջ 38:

կան բանավեճերին¹: Նույն պատմիչի հավաստմամբ մինչ Շիրակավանի ժողովն Աշոտ Մսակեր Բագրատունու մոտ է գալիս Եպիսկոպոս Ապիկուռան՝ ջանալով նրան քաղկեդոնական դարձնել: Այդ մասին տեղեկանալով՝ Միջագետքում գտնվող Բուրետ անունով մի վարդապետ, ուղարկում է Նանա ասորի սարկավագին, որպեսզի բանակովի Ապիկուռայի դեմ: Արդյունքում՝ Նանան հաղթում է: Վերջինիս Աշոտ Բագրատունին հալածում է և հաստատուն մնում իր հավատին²: Վարդան վարդապետին կրկնում են Մխիթար Այրիվանեցին³ և Դիոնիսիոս Տելլ-Մահրացին՝ Միքայել Ասորու միջոցով⁴:

Ն. Ակիկյանի դիտարկումով՝ Նանան Հայաստանում երկար չի մնացել և Շիրակավանի ժողովին Նանայի մասնակցության մասին Վարդանի հիշատակությունը հիմնավոր չէ⁵: Սակայն Ն. Ակիկյանն իր պնդումը չի հիմնավորում որևէ հիշատակությամբ, ուստի այն ընդունելի չէ:

Ինչ վերաբերում է Մ. Օրմանյանին, ապա ըստ նրա, Նանան շարունակել է ապրել Հայաստանում և հայ իշխանների հետ գերության քշվել Բուղայի կողմից: Գերության ժամանակ նրան առաջարկվել է ուրանալ քրիստոնեությունը, սակայն նա մերժել է, ենթարկվել է կտտանքների, և, ի վերջո, հայ իշխանների հետ վերադարձել է: Մ. Օրմանյանն իր տեսակետը հաստատում է՝ վկայակոչելով Կիրակոս Գանձակեցուն⁶:

¹ Ակիկյան Ն., Վանանայ Նիկիայ Եպիսկոպոսի Բանք, այն. 65-66, Վարդան Վարդապետ, էջ 78:

² Վարդան Վարդապետ, նույն տեղում:

³ Մխիթարայ Այրիվանեցույ Պատմութիւն հայոց, ի լոյս ընծայեաց Մկրտիչ Էմին, Սոսկվա, 1860, էջ 53:

⁴ Chronique de Michel le Syrien, t. III, Paris, 1905, p. 33.

⁵ Ակիկյան Ն., Թեոդորոս Ապիկուռա և Նանա Ասորի Հայաստանի մեջ և Նանայի Ցովհանեսու մեկնության հայերեն թարգմանությունը, Մատենադրական հետազոտություններ, հ. Ա, Վիեննա, 1922, էջ 130:

⁶ Օրմանեան Մ., նշվ. աշխ., էջ 1116, Կիրակոս Գանձակեցի, Պատմություն Հայոց, աշխատասիրությամբ Կ. Ա Մելիք-Օհանջանյանի, Ե., 1961, էջ 76:

Շիրակավանի ժողովին Նանայի մասնակցությունը հաստատում է Փոտի նամակի հիշատակարանը, ուր, ինչպես նշվեց, նա անվանվում է «սարկաւազ մեծ և հոչակեալ փիլիսոփոս»:

Շիրակավանի ժողովի հաջորդ՝ մեզ հետաքրքրող խնդիրը դրանում Նիկիայի Հովհան Եպիսկոպոսի ճառն է¹: Այս ճառը, որը շոշափում է դավանաբանությանը վերաբերող հարցեր, Պ. Անանյանի կարծիքով խառնված է Շիրակավանի եկեղեցական ժողովի ընդունած 15 կանոնների հետ²: Նշենք, որ դրանք վերաբերում են Քաղկեդոնի ժողովին:

Ցավոք, Պ. Անանյանը չի նշում, թե ինչ փաստերի հիման վրա է նա ժողովում Հովհանի ելույթը ներկայացնում իբրև Շիրակավանի ժողովի ընդունած կանոններ: Այս լռությունն անկասկած արդյունք է նման որևէ կովանի բացակայության:

Չնայած սրան՝ Պ. Անանյանը, այնուամենայնիվ, համոզված է, որ ժողովի (որը պետք է հասկանալ Հովհանի ճառի ԺԲ, ԺԳ և ԺԴ կանոնները) «կը գատուին նախորդներէն՝ այնու, որ կը խօսուին եկեղեցական ասանդութեան, տիեզերական ժողովքներու և մանաւանդ Քաղկեդոնի ժողովքին ընդունելութեան մասին, ինչ որ Փոտի նամակին էական և գլխաւոր մասը կը կազմէր»³: Պ. Անանյանն իր թեզը զարգացնում է վկայակոչելով Մ. Չամչանին. «Զկնի այս ժողովոյ (Շիրակավանի - Մ. Գ.) միաբանութիւն արարին Ասորիք ընդ Հայս ի ձեռն Նանայի իմաստասիրի»⁴: Ասկայն բնագրում կարդում ենք. «Երևի թէ զկնի այս ժողովոյ միաբանութիւն արարին Ասորիք ընդ Հայս ի ձեռն Նանայի իմաստասիրի»⁵: Ակնհայտ է, որ Մ. Չամչանի տեսակետն այս կապակցությամբ հստակ չէ: Նա Շիրակավանի ժողովում հայերի և

¹Հովհան Եպիսկոպոսի ճառն ամբողջությամբ տես Ալիսենեան Ն., Վառնաւայ Նիկիայ Եպիսկոպոսի Բանք, այն., 258 – 280:

²Անանեան Պ., Փոտ Պատրիարքի թղթակցութիւնը Հայոց հետ, Բազմավեպ, Վենետիկ, 1998, թիւ 1-4, էջ 42:

³Անանեան Պ., նշվ. աշխ., էջ 55:

⁴Նույն տեղում, էջ 57:

⁵Չամչանեց Մ., Հայոց պատմություն, Ե., 1984, հ. Բ, էջ 687:

ասորիների միաբանության՝ քաղկեդոնականությունն, ընդունելու վերաբերյալ ցուցաբերել է որոշ տատանումներ: Պ. Անանյանը, Մ. Չամչյանից զատ, հենվում է նաև Հ. Հացունու, Հ. Պալճյանի և այլոց արտահայտած տեսակետների վրա՝ հավաստիացնելով, որ Հովհանի ճառը և Շիրակավանի եկեղեցական ժողովի ընդունած կանոնները նույնական են: Նշենք, սակայն, որ վերոհիշյալ բոլոր տեսակետները, լոկ ենթադրություններ են առանց աղբյուրագիտական որևէ հենքի:

Վերոհիշյալ կարծիքին հակառակ՝ Շիրակավանում Հովհանի ելույթն ուսումնասիրողներից Մ. Օրմանյանն այն չի համարել ժողովի ընդունած պաշտոնական որոշումներ¹:

Եթե Շիրակավանի եկեղեցական ժողովում, որին ինչպես վերը նշեցինք մասնակցել էր Հայոց սպարապետ Աշոտ Բագրատունին, ընդունվեին Քաղկեդոնի որոշումները, այլևս Կ. Պոլսի պատրիարքն անհրաժեշտություն չէր ունենա դիմելու Աշոտ Բագրատունուն՝ քաղկեդոնականություն ընդունելու առաջարկով: Ասյն հողվածում, մեր ուսումնասիրության շրջանակներից դուրս համարելով անդրադառնալ Փոտի և Աշոտ Բագրատունու նամակագրության թվականի հստակեցմանը, այդուհանդերձ, ակնհայտ է, որ այն գրվել էր Շիրակավանի ժողովից հետո, քանզի, Աշոտ Բագրատունին այնտեղ վկայված է Հայոց իշխանաց իշխան², մինչդեռ ժողովին նա ինչպես վերը նշեցինք մասնակցել է որպես Հայոց սպարապետ:

Խնդրի պարզաբանման համար առանցքային նշանակություն ունեցող այս նամակը հետաքրքրական է նաև այն առումով, որ հստակ վկայություն է պարունակում Հայոց կաթողիկոսի՝ եկեղեցիների միության վերաբերյալ բացասական դիրքորոշման մասին:

¹ Օրմանյան Մ., նշվ. աշխ., էջ 1139:

² Ալիսեան Ն., Պատճեն Թղթոյն Մեծի Հայրապետին Կոստանդինուպոլսի Փոտայ առ Աշոտ իշխանաց իշխան, - Հանդես ամսօրեայ, Վիեննա, 1968, թիւ 10-12, սյն. 439 - 440:

Ավելին, հայտնի է, որ Շիրակավանի ժողովի մասնակից Աշոտ Բագրատունին Տայքի Սահակ Մոռուտ կամ Ապիկուրեշ վարդապետի միջոցով պատասխանում է Փոտի հղած նամակին: Վարդապետը չնայած հավաստիացնում էր Աշոտ Բագրատունու նվիրվածությունը կայսրությանը, այդուհանդերձ, շարունակում էր ժխտել Քաղկեդոնի ժողովի օրինական լինելը՝ այն համարելով «աւտարաւտիս եւ խորթաբարոյս»¹:

Հովհանի ճառի վերաբերյալ լիովին այլ տեսակետ է արտահայտում Շիրակավանի եկեղեցական ժողովի և առհասարակ Փոտի՝ հայերին ուղղած նամակներին անդրադարձած Վ. Հարությունովա-Ֆիդանյանը: Նա նմանեցնում է Շիրակավանի եկեղեցական ժողովում Հովհանի ճառն և Փոտի նամակների բովանդակությունը՝ հերքում է նամակի՝ պատրիարքի գրչին պատկանելը: Այն վերագրում է Հովհանին կամ Հայաստանում գոյություն ունեցող քաղկեդոնական համայնքին: Հեղինակն ավելի հեռուն է գնում և թեական դարձնում, ապա բացառում Շիրակավանի եկեղեցական ժողովի գումարումը: Նշելով, որ, եթե այն տեղի ունեցած լիներ, ապա այդ կարևորագույն իրադարձության վերաբերյալ հիշատակություններ պետք է պահպանված լիներին ինչպես Հովհաննես Դրասխանակերտցու, այնպես էլ Ստեփանոս Տարոնեցի Ասողիկի աշխատություններում, ինչպես նաև՝ «Կանոնագիրք Հայոց»-ում²:

Սակայն, հայ քաղկեդոնական համայնքն, մասնավորապես՝ դրա ներկայացուցիչ Հովհանը, չէին կարող դիմել կեղծարարության առանց Կ. Պոլսի պատրիարքի հավանության կամ գիտության նրա անունից նամակ գրելիս հայոց մեծամեծերին: Հովհանը կամ հայ քաղկեդոնական համայնքը, եթե անգամ այդ քայլին

¹ Ակիևեան Ն., Պատասխանի թղթոյն Փոտայ գրեալ Սահակայ Հայոց վարդապետի հրամանաւ Աշոտայ իշխանաց իշխանի Հայոց, - Հանդէս ամսօրեայ, Վիեննա, 1968, թիւ 10-12, սյն. 453-454:

² Арутюнова-Фиданиян В., Полемика между халкедонитами и монофизитами и переписка патриарха Фотия, "Вестник" Православного Свято-Тихоновского гуманитарного университета, I, Богословие, Философия, М., 2010, вып. 2, с. 30-31.

զնացած լինեին, պետք է ստացած լինեին պատրիարքի համաձայնությունը: Վերոհիշյալ տեսակետի հավանականությունը ենթադրում է, որ հայ քաղկեդոնականները նամակները գրելուց հետո պետք է շահարգրգովածություն ցուցաբերեին ապացուցելու, որ այն ընդունվել է հայոց մեջ հանձինս Աշոտ Բագրատունու և Զաքարիա Զազեցու: Սակայն ինչպես տեսանք ն' Աշոտ Բագրատունու և Զաքարիա Ա Զազեցու դիրքորոշումները բացատրապես մերժողական էին: Վ. Հարությունովա-Ֆիդանյանն իր տեսակետը հիմնավորում է նաև այն պնդմամբ, որ նամակում առկա անճշտությունները նս փաստում են, որ այն չէր կարող Փոտի գրչին պատկանել¹: Սակայն նշենք, որ կեղծարարությունը, դեպքերի և իրադարձությունների Բյուզանդիայի շահերին հարմարեցումը բնորոշ է եղել Փոտին: Ասվածի ապացույցն է պատրիարքի կողմից Վասիլ I (867-886 թթ.) կայսրին կեղծ ծագումնաբանություն վերագրելը²:

Հետևապես չէր բացառվում, որ նա հատուկ նպատակներով կարող էր նաև միտումնավոր խեղաթյուրել իրականությունը: Թեև Վ. Հարությունովա - Ֆիդանյանը ժխտում է նամակը՝ պատրիարքի գրչին պատկանելը և առհասարակ Շիրակավանի ժողովի գումարումը, այդուհանդերձ չի բացառում Փոտի՝ ինչպես

¹ Նույն տեղում, էջ 29:

² Սկեպի վանքում, որտեղ Փոտն աքսորվել էր Վասիլ կայսեր կողմից, Իգնատիոս պատրիարքի կենսագիր Նիկիտ Պափլագոեացու տեղեկությամբ կայսեր հաճոյանալու դիտավորությամբ Փոտը կազմել էր կեղծ և նրա ինքնասիրությունը շոյող ծննդաբանություն: Փոտի կեղծիքի հիմամբ Վասիլը սերում էր հայոց Տրդատ թագավորից: Մերտ կապեր ունենալով Մատենադարանի տնօրեն Թեովան Սփենդուկյանի հետ՝ վերջինիս միջոցով նա իր ծննդաբանությունը զետեղում է այդ Մատենադարանում: Վերոհիշյալ ծննդաբանությունը Փոտը հասցրել է մինչև Վասիլի հայրը, որի մասին ասում է, թե նա մի որդի պիտի ունենար BEKLAS անունով: Նիկիտ Պափլագոեացու պարզաբանումով այս անունն արհեստական է և բաղկացած Վասիլ (B), իր կնոջ Եվդոկիայի (E), նրանց Կոստանդին (K), Լևոն (L), Ալեքսանդր (A), Ստեփան (S) որդիների անունների սկզբնատառերից: Այս մասին մանրամասն տե՛ս Արմեն Լ., Վասիլ Հայկազն (Մեծագործ կայսր 867-886), Երկեր, հ. Ա, Ե., 2006, էջ 421, նույնի «Պատմական ուսումնասիրություններ», Փարիզ, 1948, էջ 479-480:

Հայոց եկեղեցու հետ ունեցած առնչությունները, այնպես էլ՝ Հայոց կաթողիկոսին նամակ գրելու հավանականությունը¹:

Փոսի նամակն ի վերջո ժամանակի ընթացքում տարբեր պատճառներով կարող էր աղավաղվել, սակայն կարևորն այն է, որ այն անթաքույց արտահայտում էր բյուզանդական եկեղեցու քաղաքական ուղեգիծը՝ Հայոց եկեղեցին միավորել հունադավանի հետ, որն ի վերջո, հանգեցնելու էր Հայաստանի բռնակցմանը: Բնորոշ է, որ քաղաքական այս վարդապետությունը Փոսի նամակում արտահայտված է անթաքույց:

Փաստորեն, Փոսը փորձելով զաղափարապես հիմնավորել երկաբնակության գերակայությունը միաբնակության նկատմամբ՝ ուղղակիորեն հող է նախապատրաստում Բյուզանդական կայսրության նվաճողական քաղաքականության համար: Ինչ վերաբերում է Շիրակավանի եկեղեցական ժողովին, ապա հարկ է նշել, որ թեև այն նվիրված էր հայ և հունադավան եկեղեցիների միության խնդրի քննությանը, այդուհանդերձ, ուներ քաղաքական ծանրակշիռ նշանակություն: Հայտնի է, որ Հայաստանի նկատմամբ Բյուզանդական կայսրության դիրքորոշումը հաճախ պայմանավորվում էր կողմերի միջև եկեղեցական փոխհարաբերություններով: Մինևույն ժամանակ, հայ ժողովրդի համար դավանական ինքնությունության պահպանումը քաղաքական անկախության գրավականներից էր: Հետևաբար, Շիրակավանի ժողովը, փաստորեն, պետք է ամրագրեր տվյալ ժամանակաշրջանում ձեռք բերված քաղաքական ինքնավարությունը մինևույն ժամանակ՝ չարելով հարաբերությունները Բյուզանդական կայսրության հետ: Քննվող ժամանակաշրջանն այդ առումով նպաստավոր էր հայ ժողովրդի համար, քանզի կայսրությունը ռազմական հակամարտության մեջ էր գտնվում Արաբական խալիֆայության հետ: Փաստորեն, ժողովը կաշկանդված չէր ընդունելու՝ բյուզանդական կողմի պահանջներին հակասող որոշում: Այդ մասին կարելի է դատել կաթողիկոսին և Աշոտին Փոսի ուղղած նամա-

¹ Տե՛ս Արутչոնովա - Фиданян В., նշվ. աշխ., էջ 32:

կի գրելառճից, որը գերազանցապես խնդրական էր: Հայտնի է, որ նման բովանդակության նամակ-դիմումներ հունադավան եկեղեցին հայերին հղում էր այն ժամանակ, երբ անհրաժեշտ էր ապահովել հայերի՝ բյուզանդամետ դիրքորոշումը: Իսկ այն նամակները, որոնք հրամայական էին և պահանջող, վկայում էին Բյուզանդական կայսրության ռազմաքաղաքական կացության մասին¹: Այս առումով հետաքրքրական է 13-րդ դ. երկրորդ կեսի հայ-բյուզանդական եկեղեցական փոխհարաբերությունները, որոնց ընթացքում կողմերի փոխանակած նամակները լիովին համապատասխանում են վերը նշված սկզբունքին²:

Այսպիսով, 9-րդ դ. Հայաստանի աշխարհիկ և հոգևոր իշխանությունների փոխհարաբերությունների հանգույցում առանձնակի հետաքրքրություն ներկայացնող Շիրակավանի եկեղեցական ժողովի ուսումնասիրության արդյունքում հանգում ենք այն եզրակացությանը, որ Շիրակավանի եկեղեցական ժողովը հրավիրվել է 862 թ. Հայոց կաթողիկոս Զաքարիա Չազեցու կողմից: Ժողովի հրավիրման նպատակը հայոց և հունադավան եկեղեցիների միությանն առնչվող դավանական խնդիրների քննությունն է եղել, որում մերժվել են Քաղկեդոնի ժողովի որոշումները:

¹ Բարթիկյան Հ., Կիլիկյան Հայաստանը և Բյուզանդական կայսրության եկեղեցական փոխհարաբերությունները և դրանց քաղաքական ծայքերը, Հայ-բյուզանդական հետազոտություններ, հ. 1, Ե., 2002, էջ 646 - 647:

² Նույն տեղում, էջ 646 - 650:

**МАРИАМ ГРИГОРЯН
ИИ НАН РА**

**ШИРАКАВАНСКИЙ ЦЕРКОВНЫЙ СОБОР 862 ГОДА
РЕЗЮМЕ**

В исследовании армяно-византийских церковных отношений 9-ого века особое место занимает Ширакаванский Церковный Собор 862 года. Собор был созван с целью обсуждения письма Константинопольского патриарха Фотия армянскому католикосу Закарии Дзагеци, в котором были затронуты идеологические вопросы соединения армянской и византийской церквей. Исследуя это письмо, а также переписку Ашота Багратуни и Фота, мы пришли к заключению, что несмотря на упорные попытки патриарха, Ашот Багратуни и Закариа Дзагеци проявили исключительно отрицающую позицию относительно канонов принятых на Халкидонском Соборе.

Таким образом, очередное проявление ассимиляторской политики Византии, которое на этот раз осуществлял Фотий, потерпело фиаско.

**MARIAM GRIGORIAN
IH NAS RA**

**THE CLERICAL COUNCIL OF SHIRAKAVAN IN 862
RESUME**

The clerical council of Shirakavan in 862 has a very important place in the investigation of Armenian-Byzantine clerical relationships. The council was called to consider the letter sent by the Patriarch of Constantinople, Photius to The Armenian Catholicos Zakaria Dzageci. The letter touched ideological problems of the Armenian and Byzantine churches. After investigating the letter, as well as the correspondence of Ashot Bagratuni and Photius we came to the conclusion that in spite of Patriarch's persistent attempts Ashot Bagratuni and Zakaria Dzageci showed extremely negative position towards the canons accepted at the Chalcedon Ecumenical Council.

Thus, another attempt of Byzantine Church to assimilate Armenians, which was carried out by Photius failed.